

Іван Шишкін

УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПОЛЬСЬКОГО “ЛОНДОНСЬКОГО ТАБОРУ” В 1939–1945 РР.

У статті здійснено дослідження геополітичних концепцій, розроблених представниками “лондонського табору”, щодо майбутнього України після закінчення Другої світової війни. Зокрема, проаналізовано різного роду аналітичні опрацювання, плани, пропозиції та реферати представників різних політичних сил польського руху опору, в яких вони виступали з пропозиціями майбутньої польської політики стосовно українців. На основі аналізу архівних матеріалів, вітчизняної та зарубіжної літератури автор здійснив спробу показати широку палітру поглядів “лондонців”, а також, як їхнє бачення розв’язання українського питання впливало на українсько-польські стосунки в роки війни.

Ключові слова: українсько-польські стосунки, українське питання, “лондонський табір”, польський еміграційний уряд, Делегатура, Армія Крайова, Східна комісія, Східне бюро, „східні кресли”.

Іван Шишкін. Украина в геополитических концепциях польского “лондонского лагеря” в 1939-1945 гг.

В статье осуществлено исследование геополитических концепций, разработанных представителями “лондонского лагеря”, относительно будущего Украины после окончания Второй мировой войны. В частности, проанализировано аналитические разработки, планы, предложения и рефераты представителей разных политических сил польского движения сопротивления, в которых они выступали с предложениями будущей польской политики касательно украинцев. На основе анализа архивных материалов, отечественной и зарубежной научной литературы автор осуществил попытку показать широкую палитру взглядов “лондонцев”, а так же, как их видение разрешения украинского вопроса влияло на украинско-польские отношения в годы войны.

Ключевые слова: украинско-польские отношения, украинский вопрос, “лондонский лагерь”, польское эмиграционное правительство, Делегатура, Армия Краева, Восточная комиссия, Восточное бюро, „восточные креслы”.

Ivan Shyshkin. Ukraine in the geopolitical concepts of Polish “London camp” in the 1939-1945.

Article accomplished a research of geopolitical concepts developing by representatives of “London camp” concerning the future of Ukraine after World War II. There were analyzed a variety of analytical elaborations, plans, proposals and papers of representatives of different political forces of Polish resistance movement in which they spoke with suggestions of future polish politics as to Ukrainians. On the basis of evaluation of archive materials, domestic and foreign literature, the author accomplished an attempt to show a wide range of “Londoner” opinions, also, in what way their sight of Ukrainian issue solution influenced on Ukrainian-polish relations during the war.

Keywords: Ukrainian-polish relations, Ukrainian issue, “London camp”, Polish emigration government, “Delehatura”, Armia Krajova, Eastern Comission, Eastern bureau, “eastern lands”.

Проблема майбутнього України та українців після закінчення Другої світової війни неодноразово привертала увагу польських політиків того часу. Дослідження даної тематики є надзвичайно актуальним, адже воно дає змогу пролити світло на такі важливі питання: чому українсько-польські стосунки отримали саме такий розвиток, як на розгортання подій вплинули погляди представників “лондонського табору”, яку роль відіграла позиція окремих політичних сил у складі польського руху опору щодо розв’язання проблеми української меншини, яким чином геополітичні концепції впливали на подальші події і чому, врешті-решт, поляки і українці так і не змогли домовитися, незважаючи на численні спроби переговорів. Ось далеко неповний перелік проблем, на розвиток яких впливали погляди та переконання польської політичної еліти того часу.

Нагадаємо, що до “лондонського табору” слід відносити політичні партії, різного роду організації та військові угруповання, які діяли як на теренах Польщі, так і за її межами і підтримували польський еміграційний уряд. Останній розгорнув активну діяльність, спрямовану на боротьбу за відновлення незалежності Польщі. Спочатку уряд функціонував у Анжері (Франція), а після її поразки у війні вимушений був переїхати до Лондона. Вже 2-го листопада 1939-го р. він зобов’язав Раду міністрів вирішити проблему співпраці з Литвою, Білорусією та Україною [24, 56]. З цією метою було створено Комітет міністрів у справах краю (КСК). 13 листопада відбулось його засідання у складі: голови – ген. Казимира Соснковського, міністрів – Олександра Ладося, Мар’яна Сейди, Яна Станьчика та віцеміністра з військових справ Мар’яна Кукеля.

Комітет міністрів у справах краю ухвалив декларацію, яка побачила світ 28 листопада 1939 року. Цей документ самі поляки визначили як інструкцію у справі контактів з українською стороною. В ній говорилось про те, що уряд не тільки припускає можливість порозуміння з самостійницьким українським рухом, але й визнає потребу у створенні спільного фронту проти окупантів [28, 17]. Зазначалося, що польська сторона визнає можливість виникнення незалежної української держави і погодиться на найсміливіші пропозиції стосовно її східних кордонів. В інструкції підкреслювалося, що майбутня Україна і Польща будуть об'єднані у федерацію, в якій обидві сторони користуватимуться рівними правами. Згідно з положеннями документу, “проходження кордону між Польщею та Україною буде залежати від ступеня взаємопов'язаності федерального устрою”. Гарантувалося й дотримання усіх принципів рівності, а також забезпечення української меншини в складі Польщі і польської в Україні “національними та культурними правами на принципах взаємності” [32, 98].

Резолюцію було передано прем'єру ген. Сікорському, проте він скептично поставився до можливості створення української держави на теренах “східних кресів” [32, 101], вважаючи Західну Україну “передпіллям стратегічним” [32, 97]. Тому було прийнято рішення про те, що резолюція відіграватиме лише роль директив у переговорах з українцями.

Варто підкреслити, що в довоєнній Польщі склався стереотип згідно з яким “східні креси” вважалися відсталим аграрним регіоном. Не зважаючи на це, в геополітичних побудовах представників “лондонського табору” цим територіям приділялася величезна увага. У різного роду документах, розроблених його структурами, акцент робився на ролі Польщі, як представника “християнської цивілізації” на Сході та її внеску в справу захисту “загальнолюдських ідеалів”. З огляду на це, польсько-радянський кордон 1921 р. розглядався як рубіж між Європою та Азією, латинською і східною культурами, світом свободи і системи організованого рабства [6, 30]. Тому метою політики польського руху опору було завоювання Польщею такого статусу, за якого їй не загрожувала б небезпека ні з заходу, ні зі сходу. Виходячи з цього, в діяльності усіх структур “лондонського табору” чітко прослідковується мета добитися відновлення довоєнного “status quo”, а саме – незмінності кордону між Польщею та СРСР до вересня 1939 р. На думку переважної більшості польських політиків і військових, втрата довоєнних територій Польщі на сході означала послаблення обороноздатності держави і безпосередню загрозу політичним, економічним і комунікаційним центрам. Тут першочергове значення надавало-

ся залізничній лінії Вільно – Барановичі – Ленінець – Сарни – Рівне – Львів [6, 30].

Офіційна декларація польського уряду від 18-го грудня 1939 р. не пішла далі загальних тверджень про справедливість та суспільну рівноправність національних меншин, котрі “приймали участь у боротьбі і залишилися вірними польській державі” [26, 587]. Ще трохи раніше, а саме 12-го грудня 1939 р., ген. К. Соснковський заявив: “Про відмову від Львова не може бути й мови. Важко уявити собі розв'язання справи інакше, як таке, що незалежна Україна постане за Збручем” [26, 587].

30-го листопада 1939 року було видано декрет президента Речіпосполитої В. Рачкевича про недійсність будь-яких законів, прийнятих окупаційною владою. Це стосувалось і кордонів польської держави. Тобто, на офіційному рівні польський уряд задекларував позицію неподільності кордонів Польщі [23, 179-180].

Відразу після нападу Німеччини на СРСР з'явилась можливість налагодити дипломатичні стосунки між офіційною Москвою та польським урядом. 25-го червня 1941 р., на черговому засіданні Ради міністрів прем'єр В. Сікорський заявив про готовність розпочати безпосередні польсько-радянські переговори у Москві або в Лондоні [3, 37]. Вони розпочалися 5-го липня 1941 р. у Москві і тривали з перервами до кінця місяця. 30-го липня 1941 р. уряди Польщі і СРСР підписали договір, згідно з яким радянсько-німецькі угоди стосовно територіальних змін Речіпосполитої визнавалися такими, що втратили силу. Інші статті передбачали зобов'язання їхньої взаємодопомоги у війні проти Німеччини, відновлення дипломатичних стосунків, а також згоду Радянського Союзу на створення на його територіях польської армії, підпорядкованої в оперативних питаннях радянському головнокомандуванню, проте на чолі з керівництвом, призначеним еміграційним урядом. Договір вступав в силу без ратифікації одразу ж після підписання [21, 26-28].

Протягом переговорів англійський уряд здійснював активний тиск на польську сторону, яка зайняла непоступливу позицію у питанні кордонів. З огляду на це переговори кілька разів переривалися, бо СРСР мав свій варіант договору, який кардинально відрізнявся від спроб уряду В. Сікорського зберегти статус кво довоєнних кордонів Польщі. Виявом такого тиску, зокрема, були: виступ У. Черчілля 15-го липня 1941 р. в Палаті громад з нагоди підписання англо-радянського договору від 12-го липня 1941 р., ультимативна вимога Е. Ідена від 15 липня негайно погодитися на радянські вимоги в питанні кордонів, послання британського прем'єр-міністра до В. Сікорського від 17 липня 1941 р. з вимогою якнайшвидшого завершення польсько-радян-

ських переговорів і підписання угоди, а також передана англійським міністром закордонних справ рекомендація Військового кабінету для еміграційного уряду, згідно з якою підписання радянсько-польського договору у запропонованій Кремлем формі вважалося необхідним в інтересах Польщі [3, 43].

Слід зазначити, що проти підписання договору на таких умовах категорично виступили ген. К. Соснковський, М. Сейда та А. Залеський. Після того як угоду між СРСР та Польщею все ж було підписано вони подали у відставку, проте президент В. Рачкевич їхніх заяв не підписав. Він також висловився проти підписання договору з Москвою без визнання останньою непорушності східних кордонів Речіпосполитої. У листуванні з В. Сікорським В. Рачкевич підкреслив, що той “підписав договір під власну відповідальність, не передбачену конституцією” [29, 92].

Оцінюючи угоду між польським урядом і СРСР, у виступі по радіо прем'єр заявив, що вона є дуже корисною, бо після її заключення “ми стоїмо на порозі нового етапу у налагодженні польсько-російських стосунків”, а сам договір у жодному разі не піддає сумніву сталість “наших кордонів до 1939 р. і не допускає навіть думки про втрату нами чого-небудь” [21, 5].

Підкреслимо ще раз: не дивлячись на усі труднощі, угоду з СРСР було підписано. Вона, з одного боку, покращила становище мільйонів поляків, які проживали на теренах Радянського Союзу, дала можливість виїхати частині польських сімей за кордон, однак, з іншого, викликала занепокоєння польської спільноти в усьому світі і фактично призвела до нового розколу в середовищі польського уряду, що аж ніяк не сприяло його конструктивній діяльності і в подальшому вплинуло на постійні суперечки між прихильниками ген. В. Сікорського і його політичними противниками.

Встановлення союзницьких відносин з СРСР вимагало від польського уряду розглядати українське питання з урахуванням інтересів Радянського Союзу, тобто в його суто територіальному аспекті. Тепер український національний рух перетворювався на предмет торгу двох сторін. Слушною є думка львівського історика Л. Зашкільняка про те, що Польща опинилася у явно не вигідному становищі “прохача”, а радянське керівництво, відчуваючи загальну підтримку союзників по антигітлерівській коаліції, проводило політику доконаних фактів, не враховуючи прагнень екзильного уряду [1, 181].

Незважаючи на такий стан справ, одна з перших інструкцій для польського підпілля містила у собі концепцію, з якою не погоджував-

ся як СРСР, так і український національно-визвольний рух – утримання за Польщею *status quo ante bellum* [7, 1-6]. В завданнях, які поклалися на польські підпільні відділи при здійсненні ними диверсійно-саботажних акцій, чітко вказувалося: їх потрібно здійснювати так, щоб провину за них можна було приписати „німецькій обслузі машин, комуністам, представникам не польської національності, не фаховій обслузі не польського походження” [7, 2-3] Розуміючи, що такого роду акції можуть викликати репресії з боку німців, польська сторона вирішила: кращим варіантом буде якщо вони будуть спрямовані проти національних меншин. Існували і прямі вказівки, що підозра за диверсії має впасти на українців. Згідно з підготовкою планів до диверсійних акцій, вимагалось виконувати їх не менше, ніж за 5 км від населених пунктів. Диверсійні групи мали розмовляти виключно українською, аби німці вирішили, що мають справу з українцями і саме на них спрямовували акції у відповідь [31, 150]. Зверталася також увага і на українську проблему. У контактах з українцями рекомендувалось, перш за все, намагатись отримати інформацію про їхню політичну структуру та прагнення. Крім того на підпілля покладалось завдання збирати інформацію про настрої, політичну орієнтацію, ступінь національної свідомості, чисельність, еволюцію настроїв, яка відбулась під час радянської окупації тощо. Водночас польські політики вважали, що складеться сприятлива ситуація для порозуміння та зближення з українцями, білорусами і литовцями [7, 4-6].

Постає питання: чому, на думку “лондонців”, такі умови мали скластися? Слід зауважити, що в урядових колах побутувало переконання в тому, що в період окупації східних земель польської держави Німеччина і СРСР, здійснюючи репресії, розстріли, виселення та інші злочинні дії, показали своє справжнє обличчя, тим самим скомпрометували себе в очах як світової громадськості, так і національних меншин. Тому, вважали поляки, українцям, литовцям і білорусам більше нічого не залишається, як прагнути до співпраці з Польщею, бо лише вона не скомпрометувала себе перед цими народами.

Зауважимо, що такі судження були помилковими. Втрата Польщею власної незалежності та політика окупантів на захоплених територіях як до початку радянсько-німецької війни – радянською владою, так і після – німецькою, була побудована за принципом „розділяй і владарюй” і не лише не зняло напруги у взаємовідносинах між українцями та поляками, а ще більше загострило взаємну недовіру. Поглиблення неприязні, а часто взагалі відвертої ворожості поляків по відношенню до українців було реакцією колишньої панівної нації на втрату привілейованого ста-

новища в умовах, коли встановлений на приєднаних територіях режим усіляко підкреслював, що захищає український народ від свавілля польського імперіалізму. Не додали позитивних моментів і відомості про антипольські виступи українців та неприховане почуття реваншу з їхнього боку за попередні кривди, а також здійснювана більшовицькою владою українізація культурних і освітніх осередків, залучення українців на адміністративні посади на противагу полякам, колективізація, яка проводилася під гаслом боротьби з польськими панами і т. д. [19, 9; 20, 75].

Ще раз відзначимо, що недовіра та ненависть українців і поляків були взаємними. В рапортах та звітах, що доходили до польського уряду в еміграції ставлення українців до поляків окреслювалося як вороже [15, 46-47; 16, 15; 20, 103-104]. А коли радянська влада повела наступ на український національний рух, поступово послаблюючи репресії стосовно поляків та посилюючи їх проти українців, це ще більше поглибило взаємну ворожість і дало привід до появи закликів про помсту полякам після падіння радянського режиму [18, 233; 20, 76, 104-105, 175].

Показовим є “Ситуаційний рапорт з східних земель” за серпень-листопад 1941 р., підготовлений Департаментом внутрішніх справ при Делегатурі уряду. Автори рапорту писали, що переважна більшість польського населення східних земель “від робітника і до професора університету” – вважає українців “збунтованими хамами”, яких потрібно „допровадити до порядку”. Вони підкреслювали також, що жодна політична сила у складі польського національно-визвольного руху не заперечує проти застосування радикальних методів у вирішенні української проблеми [12, 133].

Вороже ставлення до українців не змінилося і в подальшому. В інформації, надісланій 4-го липня 1942 р. еміграційному уряду, позиція польської громадськості характеризувалася так: “Згідно з точкою зору політичного діяча, який цього тижня повернувся зі Львова, 96% політично свідомого польського суспільства має ворожі настрої щодо українців, які до того ж дедалі посилюються. Під цим кутом зору не відіграє ролі ані рівень освіти, ані політична орієнтація. З приємністю обговорюються способи ліквідації української меншини після щасливого завершення війни. Найпопулярнішою є концепція видати їх більшовикам. Частими є також і більш радикальні погляди, й на цьому тлі у безмежній наївності місцевої політичної думки народжується така комбінація: поляки не повинні ганьбити себе українською кров’ю, для цього маємо радянських союзників...”, які й „повинні ліквідувати на майбутнє українську справу в Малопольщі” [4, 27].

Потрібно зауважити, що як члени екзильного уряду у Лондоні, так

і працівники його Делегаттури в краї належали до різних політичних партій та угруповань, а це, в свою чергу, впливало на відсутність одностайної думки щодо української проблеми та шляхів її розв’язання. Згідно з рапортом Відділу інформації при Бюро інформації та пропаганди „Ставлення польських політичних угруповань до українського питання” від 27-го травня 1943 р. політичні партії та різного роду організації поділялись на три групи [13, 1-4; 22, 147-151]. Перша представляла партії та організації націоналістичного спрямування, які взагалі нехтували українською проблемою, виступаючи за екстермінаційну політику щодо українців, аж до цілковитого їх виселення з теренів Польщі. Сюди відносилися Стронніцтво народове, Національно Радикальний Табір Шанець та Конфедерація нації.

Друга – стояла на позиції неподільності територій Речіпосполитої та збереження кордонів, що існували до вересня 1939 р., розглядаючи необхідність вирішення української проблеми в межах польської державності і виступала за надання українській меншині повного громадянського рівноправ’я, послуговуючись принципом “рівні обов’язки – рівні права”. Представники цієї групи вважали можливим утворення української держави, але лише за Збручем і з центром у Києві, а не у Львові. Серед угруповань, що стояли на таких позиціях, були Стронніцтво людове, Стронніцтво праці, ВРН, а також Табір воюючої Польщі, Конвент незалежницьких організацій і “Польща бореться”.

Нарешті, третя група – так званий напрямок „національної автономії”, представлений Демократичною партією та ПС (“Польські соціалісти”), які підтримували концепцію надання українцям автономії на теренах Західної України.

Як бачимо в середовищі “лондонського табору” як в еміграційних його структурах, так і в підпіллі на теренах Західної України зіштовхнулися протилежні погляди на можливості розв’язання українського питання – від ліберальних „федераційних” до націоналістичних асиміляторсько-силових, проте жодна з польських політичних партій та угруповань не підтримувала створення незалежної української держави на „східних кресах”, вважаючи їх невід’ємною частиною Польщі.

У серпні 1943 року керівництвом підпілля у Варшаві було розроблено тези у справі переговорів з українцями. Зокрема, в документі читаємо:

“1. Польський народ розуміє прагнення українців до незалежності. Якби українцям вдалось здобути незалежність, Польща прагне підтримувати з Україною приязні стосунки (союз, або участь України у федерації Центрально-Східної Європи).

2. Відправним пунктом переговорів є засада утримання кордону 1939 року. Східні землі Речіпосполитої, визнані як національно мішані, мусять залишитись частиною Речіпосполитої, з огляду на визначний культурний та економічний внесок поляків і на тісні економічні зв'язки [цих територій] з рештою Польщі.

3. Українське населення, що залишилось в кордонах Речіпосполитої, буде користуватись повним фактичним і правовим рівноправ'ям, повною свободою політичного, культурного і економічного розвитку (рівність української мови, шкільництво усіх ступенів, до університету включно). Гарантією цієї свободи стане територіальне самоуправління, включно з воєводським.

4. Ті гарантії рівності залишаться і в тому випадку, якщо українцям не вдасться здобути незалежність на схід від Збруча" [8, 90].

Як бачимо, позиція поляків була непохитною. Вони і надалі стверджували, що українці мають право на створення незалежної держави за Збручем, обіцяли свою підтримку, забезпечення загальної рівності та справедливості, однакових для усіх обов'язків та прав, проте головне залишалось незмінним – вони не припускали навіть думки про втрату "східних кресів".

Справу порозуміння ускладнювала поява закликів до радикального розв'язання української проблеми. Все частіше використовувалося гасло "Українці за Збруч!". Слушною є думка львівського історика Ю. Сливки про те, що це не було виявом хвилимих емоцій, чи породженням винятково конкретної ситуації 1942-1943 рр. Така система мислення була фактично логічним продовженням міжвоєнної політики польських урядів щодо соціальної та політичної дискримінації українців, їх ополячення, а також поступового витіснення за межі рідного краю [5, 20]. Саме в контексті цієї політики в роки Другої світової війни певні кола польського підпілля розробили низку проектів, спрямованих на радикальне розв'язання українського питання. Зокрема, передбачалося більшу частину українців депортувати на території Радянського Союзу, а тих, що залишаться, розселити в регіонах центральної та західної Польщі. Території, що звільняться, планувалося заселити поляками. Для того, щоб раз і назавжди покінчити з українською проблемою, мало здійснюватися повне ополячення українців шляхом колонізації системи освіти, переведення усіх навчальних закладів виключно на польську мову викладання, заборона діяльності українських громадсько-політичних, культурно-освітніх і наукових закладів при одночасній фінансовій підтримці польських організацій такого ж типу, звільнення українців з адміністративних посад, спри-

яння розвитку малого і середнього польського приватного бізнесу і утруднення умов для діяльності українських кооперативів, торгових спілок, крамниць, закриття українських періодичних видань, заборони юліанського календаря, тотального контролю за українцями тощо.

Недивлячись на те, що такі заходи неодноразово критикували польські помірковані політики, в тому числі й еміграційний уряд [24, 286]. Все таки, за умов загострення двосторонніх відносин у 1943-1944 рр. значно зросла кількість пропозицій радикального розв'язання української проблеми. Нагадаємо, що розробка проектів, які стосувалися розв'язання українського питання, була прерогативою Східного бюро і Східної комісії при Делегатурі уряду. Слід зазначити, що належність керівників цих підрозділів (Східного бюро О. Звезжинського ("Токарський") та Східної комісії П. Яроцького ("Равицький")) до Стронніцтва народowego визначила чітку антиукраїнську спрямованість усіх, розроблених цими підрозділами, проектів та рефератів. Їхні автори намагалися здебільшого уникати використання терміну "українець", замінюючи його на образливе для українців окреслення "русин". На жаль, подібні погляди поділяла переважна більшість членів Суспільної ради східних земель, на яку у своїй діяльності спиралось Східне бюро та Східна комісія, а також значна кількість польських мешканців Східної Галичини і Волині [2, 144].

В одному з проектів Східної комісії „Українське питання та проект його вирішення” (початок 1943 р.) українське населення поділялося на три групи.

Перша – це українці, які лояльно ставляться до власного ополячення, бо „себе українцями не вважають”. Згідно з проектом, їх нараховувалося близько 1 млн. осіб. Стосовно них пропонувалося не застосовувати жорстких санкцій, проте визнати повноправними громадянами Польщі лише за умови дотримання ними певних вимог. А саме: повного переходу на польську мову, навчання дітей в польських школах, активної участі у діяльності польських громадсько-патріотичних організацій і т.д. [25, 261]. Друга група включала в себе повністю ополячених українців, чисельність яких сягала ½ млн. осіб. Їх пропонувалося на рівних з поляками правах допустити до участі у громадсько-політичному житті країни та розбудові її майбутнього.

До третьої групи було віднесено переважну більшість українського населення „східних кресів” (понад 3 млн. осіб), яке вважало себе українцями і прагнуло досягти етнотериторіальної автономії, що мала б охоплювати 133 тис. км², або ж 33% територій польської держави до 1939 р. Згідно з його вимогами, до складу майбутньої української

держави мали увійти також усі українські етнічні території, які знаходилися під окупацією Румунії, Угорщини та СРСР. У проекті стверджується що всі вони “діють конспіраційно та революційно”, вороже налаштовані стосовно Польщі, а тому “місцевий український елемент не є нічим іншим, як останньою хвилею гайдамачини, такою ж зрадливою, як за Хмельницького чи Наливайка” [25, 261].

Стосовно третьої групи українців пропонувалося застосувати депортацію, яка мала здійснюватися шляхом обміну їх на поляків у Радянському Союзі. Саме в такий спосіб передбачалося “втїлити в життя гасло „Україна для українців”, виславши туди (до УРСР) всіх українців з Польщі (близько 3 млн.) взамін на близько 1 млн. поляків, які ще проживають в Радянському Союзі” [25, 262].

До того часу, поки такий обмін не відбудеться, планувалося повне виселення українців з прикордонної смуги, території, прилеглих до залізничних колій, узбережжя судноплавних річок, автострад і інших комунікаційних ліній та з стратегічно, політично і економічно важливих територій [25, 262].

У контексті радикального розв’язання української проблеми було також створено проект „Закону про переселення”, який було розроблено референтом Лясотою, проте, на відміну від вже згаданого “Українського питання та проекту його вирішення”, де українці поділяються за ступенем їх лояльності до польської влади, проект Лясоти передбачав, у першу чергу, виселити громадян, які служили у поліційних і охоронних відділах, їх сім’ї, а також тих, хто скомпрометував себе будь-якою формою співпраці з окупантами. Поставало питання: що ж робити з тими українськими родинами, “нелояльність яких щодо польської держави не можна буде встановити”? Рішення пропонувалося просте: “Вони будуть виселені з причин державної необхідності” [10, 20].

Вельми показовим пунктом даного проекту є параграф 3-й, в якому читаємо: “Крім того, підлягатимуть переселенню разом зі своїми родинами особи, дії яких мали дратівливий характер, хоч і не призвели до утисків інших мешканців” [10, 2]. Особи цієї категорії, згідно з проектом, одержували лише грошову компенсацію, яка мала сплачуватись раз на рік протягом двадцяти років, починаючи з 1-го листопада наступного після переселення року [10, 15]. Точний рік переселення не вказувався, проте з проекту видно, що воно мало відбуватись відразу після того, як Польща поверне собі території східних земель.

Не відкидалась і можливість матеріальної компенсації, але лише з дозволу комісара Комісії по виселенню. В разі його отримання особи, які підлягали виселенню, могли претендувати на 20% відшкодування,

“якщо мали дерев’яні забудови”, та 50% – “якщо кам’яні і в доброму стані.” Ті громадяни, “які будуть переселені на землі, що звільняться” (так званий польський надійний елемент, який складався б з добровольців – І.Ш.), мали отримати повну компенсацію як грошову, так і матеріальну, а також звільнялися від усіх податків на 10 років [10, 3].

Згідно з проектом закону, виселення мало відбутись з прикордонних територій, причому останні були визначені як „прикордонна смуга, що охоплює усі воеводства, прилеглі до кордонів держави” на відстань 200 км від кордону. Якщо ж ця відстань не сягала 200 км., тоді до даних територій долучалися землі, прилеглі до прикордонних воеводств [10, 17].

Важливим для розуміння бачення способів розв’язання української проблеми окремими представниками польського підпілля є додаток до вищенаведеного проекту „Мотиви до Закону про виселення” [18-32]. Саме тут обґрунтовувалася необхідність проведення масової депортації і пояснювалися різні організаційні моменти. Перш за все, висловлювалася точка зору про те, що найбільші втрати польське населення понесло саме на територіях, де більшістю були національні меншини. В документі виділено дві територіальні частини: на заході – німецька і на південному сході – українська. З нього випливає, що по відношенню до німців потрібно застосувати тотальне виселення за межі держави, а стосовно українців пропонувалося розселення на етнічно польські території [10, 18].

Автор проекту був переконаний, що саме після війни створяться ідеальні умови для вирішення української проблеми, яку не вдалось вирішити в міжвоєнний період. На його думку, на такий стан справ мало вплинути два чинники: зовнішній – “розуміння міжнародною спільнотою правильності політики польського уряду і та повага до Другої Речіпосполитої, якою вона буде користуватись на міжнародній арені, як один з фундаментальних гарантів рівноваги у повоєнній Європі”, і внутрішній – психологічний. Згідно з ним, “українці самі розуміють свою провину перед державою, а тому акція переселення буде потрактована ними як необхідна для гарантій власної безпеки Польщі [10, 19].

Загалом передбачалося виселити 300 тисяч українських сімей з територій площею 1,5 млн. гектарів, а на їхнє місце заселити 250 тисяч малоземельних польських родин, які займали в центральних та південно-західних областях Польщі 750 тисяч гектарів землі [10, 19].

Розмірковуючи над необхідністю та доцільністю проведення масової депортації, автор проекту підкреслював, що українську проблему не вдалось вирішити жодним способом, а українці завжди послуговувалися політикою “удару ножом в спину” і свою ворожість по відно-

шенню до поляків постійно накопичували, а тому, мовляв, залишається єдиний вихід – переселення [10, 18-19].

Ще одним засобом, який мав послужити “зміцненню польськості” на західноукраїнських землях, було усунення українців з усіх посад: адміністративних, при самоуправлінні, суспільних або господарських, що були зайняті перед війною 1939 р. поляками, а також з новоутворених в окупаційний період німцями. Крім того, пропонувалось відібрати в українців усі матеріальні блага (землі, будинки, крамниці, товари, фабрики, верстати і т.д.) або ж культурні (бібліотеки, музеї і т.д.), захоплені під час війни в поляків або польських інституцій чи організацій, або ж відданих українцям окупантами, одночасно з суворим покаранням тих, хто відібрав чи незаконно користувався ними. Наступним кроком такої політики мало стати недопущення утворення жодних українських публічних, державних шкіл чи шкіл при самоуправах та різного роду україномовних курсів [17, 140-141].

У документах польського підпілля зустрічається намагання довести, чому саме політика по відношенню до українців має бути агресивною. Серед аргументів, що наводилися, були такі: споконвічна ненависть українців до поляків (дідична ненависть) [17, 61a], постійне прагнення українців до незалежності саме на теренах, що належать Польщі, існування “українських банд, які постійно мордують польське населення”, співпраця з Німеччиною, відсутність серед українців лояльної сили, з якою можна вести переговори [9, 168-169]. Наслідком таких розмірковувань були висновки про те, що українська проблема знаходиться вже на такій стадії, на якій потрібно або винищити українців, або поступитись. Перевага надавалась першому, тому пропонувалось здійснити військове опанування теренів Західної України шляхом посилення місцевих загонів та підтримки їх десантами, а також нагромадження військового потенціалу, накопичення зброї, обов’язкова підтримка поляків на „східних кресах” населенням етнічно польських територій, безжалісне знищення усіляких спроб діяльності українських націоналістів ліквідація греко-католицької церкви, застосування лише однієї засади: “на гвалт відповідати гвалтом” [9, 169].

Обговорення української проблеми відбувалось і на засіданнях Польського комітету порозуміння (ПКП), до складу якого входили представники чотирьох найбільших і найвпливовіших партій – Стронніцтва народного, Стронніцтва праці, Соціалістичної партії – ВРН, Стронніцтва людowego. Частина членів ПКП виступала за її радикальне розв’язання. Зокрема, ідею примусового виселення українців обстоювали представники Стронніцтва народного. За депорта-

цію проголосувало також Стронніцтво праці. З ними не погоджувалися діячі ВРН і Стронніцтва людowego, які в цілому не заперечували проти переселення українців з територій „східних кресів”, проте зазначали, що воно має відбуватися виключно на добровільних засадах [9, 122-123]. Загалом для зміцнення польського „стану посядання” планувалося, що поляки мають становити на теренах східних земель не менше, як 75% від загальної кількості населення [9, 122-123].

На середину 1943 р. українсько-польські стосунки настільки загострилися, що це вилось у пропозиції створити українські гетто у містах [5-5a]. Все частіше лунали думки про те, що переговори з українцями не призведуть до позитивного результату, а тому українське питання раз і на завжди потрібно розв’язати радикальними методами [10, 47].

Тим часом, у ніч з 3-го на 4-те січня 1944 р. радянські війська перейшли кордон Західної України і почали операцію по звільненню Волині. 5-го січня польський уряд видав відозву про негативне ставлення до даного факту, на що офіційна Москва відповіла, що він не має жодних прав стосовно “східних земель” [27, 334].

Польське підпілля на місцях виступило проти переговорів на тему перегляду східних кордонів. 15-го лютого 1944 року до Англії було направлено депешу, підписану спільно уповноваженим польського уряду та Радою національної єдності. В документі відзначалося, що польська сторона погоджується на запропоновані західні кордони держави, проте відмовляється розглядати їх як компенсацію відібраним східним землям. Підкреслювалося також, що поляки виступають за переговори з СРСР при обов’язковій участі у них союзників, однак підуть на переговори лише при умові поваги до суверенності Польщі з боку СРСР і категорично виступають проти будь-якого обговорення на тему зміни східного кордону. Поряд з цим підкреслювалося, що Радянський Союз не цікавить насправді зміна східних кордонів, так само як німців не цікавив Гданськ: йшлося, перш за все, про суверенність та цілісність Польщі [11, 4].

Розпочався тиск Великобританії на польський уряд, аби він погодився з кордоном, що проходить по лінії Керзона, проте це нічого не дало: польська сторона продовжувала стояти на своєму. Як наслідок, 22-го лютого 1944 року У. Черчилль оголосив публічну декларацію, в якій заявив, що Великобританія ніколи не гарантувала Польщі якоїсь конкретної лінії кордону на сході [27, 334].

Поляки намагались апелювати до США, які, в свою чергу, пообіцяли підтримку у домаганнях польської сторони на Львів та Борислав, пропонуючи тим самим компромісний варіант. Проте, коли С. Мико-

лайчик підняв це питання на засіданні Ради міністрів, проти такого варіанту висловились міністри К. Попель, М. Сейда та Я. Квапінський, які у справі східних кордонів послуговувалися принципом “все або нічого” [27, 335].

Згідно з рішенням Ялтинської конференції, Західна Україна була визнана територією СРСР і після цього фактично українська проблема для польського уряду на еміграції була знята. Після зайняття радянськими військами територій Західної України склались нові умови для співпраці між польським та українським підпіллям.

Отже, українсько-польські стосунки в період радянсько-німецької війни зазнали значної трансформації внаслідок змін як на міжнародній арені, так і на територіях Західної України. Позиція польського уряду і підпілля щодо українського питання на початковому етапі війни між СРСР та Німеччиною ще не викристалізувалася. Водночас не слід забувати, що війна між ними створила нові умови для розробки та реалізації планів польського руху опору стосовно української проблеми.

В зазначений період на бачення польським урядом та підпіллям українського питання значною мірою впливала позиція західних держав та Радянського Союзу. Головним питанням, на якому зосередив свою увагу уряд у Лондоні, було відновлення Речіпосполитої в довоєнних кордонах, що суперечило прагненням українського національно-визвольного руху.

Польський уряд розумів, що необхідною є офіційна декларація, яка б заспокоїла українців та створила умови для співпраці, проте такого документу не було видано аж до березня 1943 р., з огляду на несприятливу міжнародну ситуацію.

У період загострення двосторонніх взаємин польський уряд та підпілля почали приділяти особливу увагу українському питанню. Слід зауважити, що проблемою уряду у прийнятті рішення стосовно прагнень українців була неузгодженість поглядів різних політиків, які належали до різних політичних угруповань.

Недивлячись на те, що польська сторона все ж прийняла ряд офіційних рішень, які стосувались української проблеми, вони по-перше, були прийняті з запізненням, по-друге, не відповідали прагненням українців, по-третє, їх прийняття викликало негативну реакцію не тільки серед українців, але й серед поляків. Ця реакція польського націоналістичного табору полягала у незадоволенні щодо їхньої „лояльності” по відношенню до українців, поміркована ж частина польських політиків бачила, що такі декларації фактично заганяють в глухий кут справу порозуміння між обома народами.

Попри це, спроби порозуміння мали місце. Українській і польській сторонам вдалось навіть досягти однакових поглядів на окремі аспекти у взаємовідносинах, хоча не слід забувати про те, що не було прийнято жодної спільної офіційної ухвали. Переговори між обома сторонами пройшли складний шлях від просто розмов приватного характеру з метою збирання інформації до офіційних зустрічей представників.

Звернемо увагу на те, що польське військово-підпілля дещо розходилося у своїх поглядах з представниками Делегатури уряду, які часто відігравали негативну роль у справі налагодження двосторонніх відносин. Таку ж роль відіграв сам уряд, який, не володіючи докладною інформацією про те, що саме відбувається в регіоні, а також узалежуючи своє рішення від позиції союзників, зайняв вичікувальну позицію. Коли ж польсько-український конфлікт набрав обертів і став фактично безконтрольним, потрібно було приймати рішення, яке б заспокоїло та примирило сторони, чого польський уряд так і не зробив.

На кінцевому етапі війни спостерігається тенденція до налагодження співпраці. Після того, як землі Західної України були звільнені від німців радянськими військами і включені до складу СРСР на рівні підпілля на місцях було навіть досягнуто домовленості про спільні дії, проте це вже не могло вплинути на загальний перебіг подій.

Джерела та література

1. Зашкільняк Л. Українське питання в політиці польського уряду та підпілля в 1939-1945 роках / Л. Зашкільняк // Волинь і Холмщина 1938-1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної колегії Львів: Інститут Ярослав Ісаєвич. українознавства ім. І. Крип'якевича 813 с. НАН України, 2003.
2. Ільюшин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни: в світлі польських документів / І. Ільюшин. К.: Інститут 198 історії України НАН України, 2000. с.
3. Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону 1941-1951 рр. / І. Козловський. 223 с. Львів: Каменяр, 1998.
4. Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки / Ю. Сливка. – Львів: Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича 52 с. НАН України, 2003.
5. Сливка Ю. УПА й українсько-польське протистояння / Ю. Сливка // У пошуках правди 3б. Матеріалів між. нар. наук. конф. „Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни”, Луцьк, 20-23 травня 2003 р. / Упоряд. В.К. Баран, М.М. Кучерепа, М.В. Моклиця, В.І. Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. Гребенюк. С. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 261-282.
6. Archiwum Adama Bienia. Akta narodowościowe (1942-1944) / Opr.

A. Roliński. Kraków: Wyd-wo Biblioteki Jagiellońskiej s Księgarni 606 s. Akademickiej, 2001.

7. Arhiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie. – Armia Krajowa (AK). – sygn. 203/XV-3

8. AAN. – AK. – sygn. 203/XV-8.

9. AAN. – AK. – sygn. 203/XV-45.

10. AAN. – AK. – sygn. 203/XV-46.

11. AAN. – Delegstura Rządu RP na Kraj (DRRP). – sygn. 202/I-8

12. AAN. – DRRP. – sygn. 202/II-6.

13. AAN. – DRRP. – sygn. 202/III-10.

14. AAN. – DRRP. – sygn. 202/III-197.

15. AAN. – DRRP. – sygn. 202/III-199.

16. AAN. – DRRP. – sygn. 202/III-200.

17. AAN. – DRRP. – sygn. 202/III-203.

18. Archiwum Zakład Historii Ruchu Ludowego (AZHRL) w Warszawie. – Materiały S. Kota. – sygn. 89.

19. AZHRL. – Materiały S. Kota. – sygn. 90.

20. AZHRL. – Materiały S. Kota. – sygn. 97.

21. Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. T. 2: czerwiec 1941 – kwiecień Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imienia 1943. 554 s. Ossolińskich Wydawnictwo, 1990.

22. Misilo E. Kwestia ukraińska w polityce polskiego Rządu i podziemia w latach 1939-1944. Dokumenty / E. № 1990. Misilo // *Zuстрічi*. S. 169-169. 3-4.

23. Kunert A., Baliszewski D. Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939-1945 / oprac. D. T. 1 Warszawa: RYTM, 1999. Baliszewski, A. Kunert. 830 s. (1939-1942).

24. Protokoły Kraków, z posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. 349 s. T. I (październik 1939- czerwiec 1940). 1994.

25. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich / M. Siwicki T.II. Warszawa: Tyrsa, 1992. . 334 s.

26. Friszke A. Rząd na obczyźnie wobec państwa podziemnego w kraju / A. Friszke // *Materiały do dziejów Polskiego Uchodźstwa niepodległościowego: Londyn. Władze RP na obczyźnie pod czas II Wojny Światowej*. S.562-623. T.I.

27. Partacz Cz., Łada K. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej / Cz. Partacz, K. Toruń: CEE, Łada. 412 s. 2004.

28. Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i jego ekspozytur w kraju (1939-1945) / Cz. Partacz Koszalin: Politechnika . 405 s. Koszalińska, 2001.

29. Pistkowska M. Za kulisami Rządu polskiego na emigracji / M. Pistkowska. – 329 s. Warszawa: Rytm, 2000.

30. Rzeczpospolita Polska. – 6 sierpnia, 1941. – № 9-10.

31. Sowa A. Stosunki Polsko-Ukraińskie 1939 – 1947 / A. Sowa Kraków: Towarzystwo . sympatyków Historii, 1998.

32. Torzecki R. Polacy i ukraińcy / R. Torzecki. 349 s. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993.